

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
средняя общеобразовательная школа с Кунгуртуг Тере-Хольского района Республики Тыва

Рассмотрено:
на заседании МО
тувинского языка и литературы
Догай-оол Дыгый-оол У.А.
« 28» августа 2023г.

Согласовано:
Зам дир по УВР
Хурлук Хурлук Е.К.
«28» августа 2023г

Утверждаю:
Директор школы
Август-оол Л.М.
« 28» августа 2023г.

Календарно-тематические планы внеурочной деятельности по народоведению
« Улусчу ужурлар» (5-7 класс)

Кунгуртуг-2023г

Тайылбыр бижик

1-ден 6 класстарга чедир сүмелеп турар «Улусчу ужурлар – амыдыралдың дөзү» деп чижек программаның кол сорулгалары мындыг:

1) Амгы үеде (XX в. 1970 чч. – XXI в эгези) бичии кижилерниң кижизидилгезинде четпейн турар айтырыгларны чугулалап көрбүшаан айтып өөредери.

2) Тыва кижиниң иштики хөңнү, делегей көрүүшкүнү кандыг болурун, дың кара кижилер-биле харылзаа тудуп амыдыраарынга херек чүүл – чурумга, туруштуг хамааты болурунга кижизидер.

3) Өзүп олурар салгалдарга бистиң бурунгу ада-өгбелеривистиң арттырып каан чаагай ёзу-чаңчылдарын база амыдыраарының эге дөзүн дамчыдып бээри-биле оларга чуруктарның азы немелде материалдарның дузазы-биле билиндир тайылбырлап тургаш өөредип, угландырып, улаштыр амыдыраарынга, ниитилел мурнунга ёзулуг кижиде болурунга боттандыраар кылдыр угаадыр.

4) Тыва оол-даа, кыс-даа уругларны бодунуң чонунга депшилгелиг, үзел-бодалдарынга, ужурларынга, чаңчылдарынга дүүштүр өстүрери, кижизидери кол чугула чүүл деп билиндирер.

5) Башкыларның, ада-иениң, өөреникчилерниң дузазы-биле улусчу ужурларга хамаарышкан материалдарны чыыр, шинчилээр, сайгарар, шенелде ажылдарны чорудар.

6) Тыва чоннуң азы тус черниң чурттакчыларының болгаш кожа-хелбээ биче буурай чоннарның амыдыралының онзагайын, культуразын, аразында дөмейлешкек чүдүлге-сүзүглелдерни, чаңчылчаан байырлалдарны канчаар эрттирип турарын хүндүлөп көрүп, сонуургалын оттурар болгаш билиин делгемчидеринге дузалаар.

Программа тыва болгаш өске-даа Төп Азия улузунуң 12 (60) чыл эргилделиг календарынга болгаш улусчу педагогиканың мөзү-бүдүш талазы-биле эрте кижизидилге принципинге даянган. Азы өскээр чугаалаарга, уруглар кижизидилгези иезиниң иштинге тыптып келген үезинден 12 харга чедир (эрги сан-биле) өөнге, ада-иениң холунга, улуг улустуң хайгааралынга эртер дээрзин барымдаага ап турар. «Кижиде болуру чажындан, аът болуру кулунундан» деп үлегер домак улусчу кижизидилге башкылаарынын кол даяныр угланыышкыны болур.

Демдек салбас, а чартык чылдап зачёт хевиринге түңнелди көргүзүг-шингээдилге хевиринге кылып, өөреникчининг демдээ кылдыр санап болур.

Ниити шактарның санынче экскурсиялар, оюннар, мөөрейлер, ужуражылгалар, улусчу байырлалдар шактары база кирген.

Кичээлдер нургулайында оюн хевирлиг, практиктиг угланыышкынныг болуп, аян-чорук, көргүзүг-шингээдилге, янзы-бүрү чогаадыкчы ужуражылгаларны, аас-чогаал кичээлдерин, бойдусче походтарны, хайгааралдарны, хостуг чугаа хевиринге эрттирип болур. Программаның темаларын, шактарын, чижеглей берген ону башкы бодунуу-биле делгемчидип азы кыскаладып ап болур.

Хар-назын аайы-биле шактарның үлелгези:

1 класс – «Бистиң өг-бүлевис. Мал-маган – тываларның амыдыралының дөзү» - 35 шак

2 класс – « Кижиниң чаражы – бүдүжүнде» - 35 шак

3 класс – «Бойдус магадылалы» - 35 шак

4 класс – «Кижиге эш херек» - 35 шак

5 класс – «Бойдус болгаш улусчу ужурлар» - 35 шак

6 класс – «Кижиге – бойдустун дээди чаяалгазы» - 35 шак

Өөреникчилер-биле ажылдаарының хевирлери:

- беседа-кичээлдер (диалог, монолог);
- чаңгыстап, бөлүктөп, аңгы-аңгы хар-назынныг бөлүктөр-биле кичээлдер;
- чогаадыкчы ажылдыг улустар-биле ужуражылгалар;
- музейлерге экскурсиялар;
- янзы-бүрү мөөрейлерге киржилге;
- оюннар өөренири, сайзанактап ойнаары;
- кичээл-концерттер, викториналар;
- эки, чараш чаңчылдар чыыры.

Ажылдаарының методтары: теорияга өөредири, практиктиг кичээлдер, сөс-биле өөредири, көргүзүп тургаш өөредири.

Кижизидериниң аргалары: шаңнап-мактаары, чөпшээрежип-деткири.

Кичээлди эрттирерде көргүзөр чүүлдер: ТСО, ИКТ, интерактивтиг самбыра.

5 класска улусчу ужурлар деп эртемниң утказы болгаш тургузуу:

Амылыг бойдус. Тыва улустун оран дугайында билиишкени. Оран дугайында чалбарыглар. Үш оран дугайында. Дээр дугайында. Дээр чадаары. Хүн дугайында. Хүн дуртунун календары. Чайгы хүн дуртунун ажыл-агый календары. Ай болгаш хүн дугайында. Ай календары. Сылдыстар. Сылдыстар болгаш сылдыстар бөлүүнүн дугайында тоолчургу чугаалар. Сылдыстар дугайында тыва улустун тоолчургу чугаалары. Тыва авалыг планета. Хуу сылдыс. Черниң

бодарааны. Делегей ыяжы. Ыдык ыяштар. Тыва улустуң ыяшка хамаарылгазы. Чадаң үнүштер. Оргаадай казарда чалбарыг. Төрээн черим даштары. Төөү-тураскаал даштары. Чурт-девискээр даштары. Ойнаар даштар. Суг даштары. Каасталга даштары. Чонар даш. Төлге даштары. Арт-сынга хамаарышкан бурунгу билиишкиннер. Ыдыктыг тос таңды. Суг дугайында тоолчургу чугаалар. Аржаан. Хартыгайлаары. Отка чалбарыыры.

Чогаалдардан үзүндүлөр: С. Сарыг-оол «Хамнаарак». М. Кенин-Лопсан «Овааны алгаары». С. Сүрүң-оол «Тывалаар кускун» (Тоожудан үзүндү). М. Эргеп «Кедергей-ле байлак оран». С. Пюрбю «Белек». С. Сарыг-оол «Аңгыроолдун тоожузу» «Мөңгө аржаан» (Тоолчургу чугаа). К. Кудажы «Черге йөрөөл». Л. Чадамба «Бай-ла Тайгам». К. Бегзи «Шеңне чечээ». С. Сүрүң-оол «Ырла, Хемчик». К. Кудажы «Сугга йөрөөл». Т. Кушкаш «От чаячы». К. Кудажы «Отка йөрөөл».

5-ки классты доозуп тургаш, өөреникчилерниң шингээди алыр кол билиглери болгаш мергежилдери:

- Амылыг бойдушту, черниң бодараанын билир болур;
- Тыва улустуң оран дугайында билиишкинин, оран дугайында чалбарыгларны, үш оран дугайын билип алыр;
- Дээр дугайында, дээр чадаарын угаап билиптер апаар;
- Хүн дугайында, хүн дуртунуң календарын, чайгы хүн дуртунуң ажил-агый календарын тодарадып билиптер апаар;
- Ай болгаш хүн дугайында, ай календарын чуруп, көрүп, санап өөрениптер;
- Сылдыстар болгаш сылдыстар бөлүүнүн дугайында тоолчургу чугааларны, сылдыстар дугайында тыва улустуң тоолчургу чугааларын, тыва авалыг планетаны, хуу сылдызын долузу-биле билип аптар;
- Делегей ыяжы, ыдык ыяштар, тыва улустуң ыяшка хамаарылгазын, чадаң үнүштерни, оргаадай казарда чалбарыгны ханызы-биле шингээди алыр;
- Төрээн чериниң даштарын, төөү-тураскаал даштарын, чурт-девискээр даштарын, ойнаар даштарны, суг даштарын, каасталга даштарын, чонар дашты, төлге даштарын болгаш черге йөрөөл сөс салырын билир болур;
- Арт-сынга хамаарышкан бурунгу билиишкиннерни, ыдыктыг тос таңдыны, овааны алгаарынга өөренир;
- Суг дугайында тоолчургу чугааларны, аржаан, хартыгайлаарын тода билип алыр;
- Отка чалбарыырын, отка йөрөөл сөс сөглээрин билип аптар аргалыг болур.

7-ги классты доозуп тургаш, өөреникчилерниң шингээди алыр кол билиглери болгаш мергежилдери:

- *«Өг – тыва кижиниң буянныг уязы. Тыва улустуң оюннары».*

1. «Ааткыыш кавай- төрөөн черим». Төрөөн чер, кавай деп билиишкин-биле таныжар.
2. Өг –тыва кижиниң буянныг уязы. Өгнүң төөгүзү, хевирлери, ажыктыы, аңаа хамаарышкан езулалдар.
5. Тыва улустун хоойлужуткан болгаш национал байырлалдары.
7. Кожа –хелбээ өске чоннарның байырлалдары (Алтай, хакас, орус улустун байырлалдары).
8. Наадым – чоннуң ынак байырлалы.
9. Уругларның хар-назынынга дүүшкек оюннар.
 - «тыва» деп сөстүң төөгүлүг утказын,
 - тыва улусчу чаңчылдарны, езулалдарны (ооң иштинде тыва өггө хамаарышкан езулалдарны), ужурларны, дагылгаларны, дойларны, ыдыктарны,
 - чоннуң чаңчылчаан ажыл-ижин,
 - тыва улустун байырлалдарын, оюннарын,
 - өг- бүлөдө кижигүннер аразында харылзаа дугайында хоойлу-документилерни,
 - өг- бүлө бүрүзүнүн сагып чоруур чараш чаңчылдарын билген **турар ужурлуг**.

Г.Д. Сундуй. Улусчу ужурлар. «Бойдус болгаш улусчу ужурлар» 5 класс. Кызыл – 2005.

№ п/п	Темалары	Шаг ы	Кичээлд иң хевири	Өөреникчилерниң билип алыр ужурлуг чүүлү	Ай, хүн ү	Онаалгазы
I-ги улдуң – 10 шак						
1.	Амылыг бойдус.	1	Чаа тема тайылбыр ы	Бойдус дугайында ханы, делгем, харын-даа тодаргай системалыг билиишкиннер.		Ар. 4. Айтырыгларга боданыр. Кыска чогаадыг «Бистин төрөл аймактың дагылгазы». Презентация «Төрөөн суурум даглар-биле хүрээленген».

2.	С. Сарыг-оол «Хамнаарак». М. Кенин-Лопсан «Овааны алгаары».	1	Чаа тема тайылбыр ы	Хамнаарак куштуң кадарчы киж-биле бир-мөзүлежи.		Ар. 5, 6. Айтырыгларга боданыр. Хамнаарак деп куштуң болгаш оваа чуруун чуруур. Презентация «Хамнаарак – ыраажы куш», «Тывада оваа тейлер».
3.	С. Сүрүң-оол «Тывалаар кусун» (Тоожудан үзүндү).	1	Чаа тема тайылбыр ы	Тыва сөс, тыва чем, тыва хеп, тыва чаңчыл, тыва мал, тыва сагылга, тыва хам дээр киж-и ёзулуг националист киж-и.		Чуруктарга презентация «Тыва хептер», «Тыва аыш-чем аймаа». Тыва дыл дугайында шүлүк шээжилеп алыр.
4.	Тыва улустуң оран дугайында билиишкини. Оран дугайында чалбарыглар.	1	Чаа тема тайылбыр ы	Оран – кедергей делгем уткалыг билиишкин. Кижиниң иштики сагыш-сеткили.		Ар. 9, 10, 11. Айтырыгларга боданыр. Чурук «Өскен-төрээн чуртумнуң таңды оранында өзүп турар аң-меңи, кат-чимизи».
5.	М. Эргеп «Кедергей-ле байлак оран». Үш оран дугайында.	1	Чаа тема тайылбыр ы	Тыва чурту кедергей-ле байлак оран. Аңчыларның аңнаашкын үезинде эскериглери.		Ар 12, 13. Айтырыгларга боданыр. Чурук «Үстүү, ортаа, алды ораннарның онзагайы».
6.	Дээр дугайында. Дээр чадаары.	1	Чаа тема тайылбыр ы	Дээр, дээрлер – делегей культуразының бир онзагайы. Тос дээр. Тыва кижиниң дээрге чалбарары. Дээрниң омур-хевир-и. Дээр – тускай күчүлүг оран.		Ар 15, 16. Айтырыгларга боданыр. Чурук презентациязы «Дээрниң омур-хевирлери».
7.	Хүн дугайында. Хүн дуртунуң	1	Чаа тема тайылбыр	Хүн – чылыгны, чырыкты болгаш бодунуң херелдерин хайырлап, чер кырында чуртталганы		Ар 18, 19. Айтырыгларга боданыр. Хүн дуртунуң

	календары.		ы	хандырып турар оран. Хүн дурту алды бөлүктүг.		календарын доктаадыр.
8.	Чайгы хүн дуртунуң ажил-агый календары. Ай болгаш хүн дугайында.	1	Чаа тема тайылбыры	Хүн дуртун эт-сепке дегген хүннүң херелдеринден тодарадыр. Ай биле хүн – ыдыктыг чүүлдер.		Ар 21, 22. Айтырыгларга боданыр. Чурук презентациязы «Хүн туттуруушкуну». Ай, хүн дугайында тывызыктар, үлегер домактар тып бижип эккээр.
9.	С. Пюрбю «Белек».	1	Чаа тема тайылбыры	Чүүден артык ховар белек – чүрек-биле айны, хүннү эжеп бээри.		Ар. 24. Айтырыгларга боданыр. «Авамга белээм» деп шүлүк азы кыска чогаадыг бижиир.
10.	С. Сарыг-оол «Аңгыр-оолдуң тоожузу» «Мөңгө аржаан» (Тоолчургу чугаа).	1	Чаа тема тайылбыры	Чүү-даа чүве өлүр тынныг, өзер назылыг болур, а мөңгеназын турбас. Мөңгө ногаан ыяштар: чойган, пөш, шиви, хады, артыш, шаанак ...		Ар. 25. Айтырыгларга боданыр. Дыңнадыг «Тыва чуртунуң аржааннары», «Кожууннарда аржааннар», «Мээң кожуунумда аржаан».
II-ги улдуң – 7 шак						
1.	Ай календары. Сылдыстар.	1	Чаа тема тайылбыры	Ай календарын чуруп, көрүп, санап өөренир. Үе-шагны, чүктерни, чүвелерниң аразында хемчээлин, агаар-бойдустуң өскердиишкинин кижилер сылдыстар дузазы-биле билип ап чораан.		Ар. 26, 27. Айтырыгларга боданыр. Чуруктар презентациязы «Айдың дүн». Дыңнадыг «Чеди-Хаан, Үгер, Шолбан сылдыстар чүнү айтып турарыл?».
2.	Сылдыстар болгаш сылдыстар	1	Чаа тема тайылбыры	Сылдыстарның хевирлери колдуунда дириг амыттаннарга дөмей. Черде чеже кижиге бар-дыр, дээрде ынча сылдыс бар. Чеди-Хаан, Үш-Мыйгак,		Ар. 28, 30. Айтырыгларга боданыр. Солун-оол Монгуштуң «Сылдыстар»

	бөлүүнүн дугайында тоолчургу чугаалар. Сылдыстар дугайында тыва улустун тоолчургу чугаалары.			Үгер деп сылдыстарга онзагай аттарны тывысканы.		деп ырызының сөстөрүн бижип эккээр, ырлап күүседир.
3.	Тыва авалыг планета.	1	Чаа тема тайылбыры	Дээрде бичии планеталар бар. Олар хүннү долганьптурар. 1982 чылда бир чаа планетага Надя Рушеваның адын тывыскан. Наталья Дойдаловна Ажыкмаа – 10 муң ажыг чуруктарны арттырган тыва кижии.		Ар. 30. Айтырыгга боданыр. Дыңнадыг азы презентация «Надя Рушева – салым-чаяанныг чурукчу».
4.	Хуу сылдыс.	1	Чаа тема тайылбыры	Кижии хуу сылдызын билир, аңаа чалбарып чоруур болза эки. Ол төрүттүнген чылындан үндезилеттинер.		Дыңнадыг «Мээн кады-төрөөннерим Чеди-Хаанның сылдыстарында».
5.	Черниң бодарааны. К. Кудажи «Черге йөрөөл».	1	Чаа тема тайылбыры	Дээр биле черниң холбаазының ачызында дириг чуртталга эгелээн. Чер – бойдустун байлаа. Тыва улус черге кедергей ыдыктыг хамаарылгалыг. Чер – ием. Оглу, кызын төрөөн черим чемгербишаан. Шаа кээрге, чавызадыр чыдып аар мен, чараш черим илиг-даа бол көдүрлүш дээр. Өскөн черим өрү турзун, бедик турзун.		Ар. 34, 35. Айтырыгларга боданыр. Дыңнадыг «Хой – черден кастынып оъттаар азырал мал».
6.	Л. Чадамба «Бай-ла Тайгам».	1	Чаа тема тайылбыры	Бай-Тайга – байлак болгаш элбек дүжттүн ээзи.		Ар. 36. Айтырыгга боданыр. Ырыны шээжилээр. Дыңнадыг «Бай-Тайга кожуунда суурлар аттары»,

						Презентация «Шыраа-Булак – улуг тайга».
7.	Делегей ыяжы.	1	Чаа тема тайылбыры	Ыяш – кайгамчык өзүм. Ооң дазылдары, уну, будуктары, бүрүлери нарын тургузуглуг боорда, чаңгыс организмге хамааржыр. Чаңгыс будук сынаар болза, бүдүн ыяш баксыраар. Кижиде, күрүне-даа ындыг тургузуглуг. Ыяш – делегейниң, чуртталганың, бөлүк улустуң омур-хевири.		Ар. 38. Айтырыгларга боданыр. Дыңнадыг «Арыгда өзүп турар ыяштар».
III-күлдүн – 11 шак						
1.	Ыдык ыяштар.	1	Чаа тема тайылбыры	Ыяшты онзагайлаар чаңчыл кайыдаа чонда бар. <u>Хадың</u> – чырык чүүлге, чалбыраашка, ак сеткилге дүүшкен. <u>Бамбук</u> – кижиде төүрүттүнгенде, өгленгенде, өлгенде, ыдыктаар. <u>Дуб</u> – ыдык ыяш, ооң иштинде бурганнар чурттап турар. <u>Шиви</u> – дидим, чоргаар, шынчы чоруктуң, мөңгө чүүлдүн, узун назынның омур-хевири. <u>Артыш</u> – ёзулал ыяжы. Артыштыг чер – бурганнар чурттап турар чер.		Ар. 39. Айтырыгларга боданыр. Чуруктарга презентация азы дыңнадыг «Ыдык ыяштар».
2.	Тыва улустуң ыяшка хамаарылгазы.	1	Чаа тема тайылбыры	Ыяш чүгле бойдустуң байлаа эвес, кижиге хей-аътты, ажы-төлдү, аас-кежикти сөңнеп болур күштүг чүүл. <u>Хам дыт</u> – бедик, уну чоон. Ажы-төлү доктаавас азы ажы-төлү чок улустуң аас-кежиктиг, ажы-төлдүг чуртталга дилеп алыры. <u>Тел ыяш</u> – чаңгыс черге кожалаштыр шиви, дыт, теректин үнери. Каң-кадык, арыг ханныг салгалдың омур-хевири. <u>Бай ыяш</u> – чаңгыс дөстөн муң ажыг будуктарның чаттылып үнгени. Шыдалдыг амыдыралды сеткиир сорулгалыг.		Ар. 40. Айтырыгларга боданыр. Презентация азы дыңнадыг «Тыва чоннуң чалбарыыр, ыдыкшыдар ыяштары».
3.	Чадаң үнүштер.	1	Чаа тема	Тыва улус артыш, шаанак, шеңне, оргаадай дээн		Ар. 42. Айтырыгларга

			тайылбыры	чижектиг чадаң үнүштерни янзы-бүрү ёзулалдар кылырынга, караң эмнээшкинге ажыглап чораан. <u>Артыш</u> - кижиде, аалда, кажаа-хораада багай чүүлдерни арыглап үндүрер. Ук үнүштер аразындан артыш онзагай черни ээлеп келген. Өшкү артыш, хой артыш, аът артыш деп аңгылаар. <u>Шаанак</u> – мөңгө ногаан чадаң үнүш. Чөдүлгө, тыныш оруу кыскалаанда, артыш орнунга база ажыглап турар. <u>Шеңне</u> , шеңнелиг шай – эм шынары күштүүндөн аза безин дыынмас дижир. Оргаадай – эр, кыстыг, кижиде дүрзүлүг: дурт-сынныг, баштыг, салааларлыг, холдарлыг, буттарлыг, ховар эм оът.		боданыр.
4.	К. Бегзи «Шеңне чечээ».	1	Чаа тема тайылбыры	Шеңне – өңгүр, чараш, чассыг, чайга четпейн эстей бээр чечек.		Ар. 44. Айтырыгга боданыр. Презентация азы дыңнадыг «Чечектер – черниң кырының каастакчызы».
5.	Оргаадай казарда чалбарыг.	1	Чаа тема тайылбыры	Оран-тандызындан оргаадайны хайырлаарын, аарыг-аржыкка туттургаш ону дилеп келгени.		Презентация азы дыңнадыг «Оргаадай – кижиде дүрзүлүг үнүш».
6.	Төрөөн черим даштары.	1	Чаа тема тайылбыры	Даштар тускай төөгүлүг, уjur-уткалыг, чажыттыг. Төрөөн чурттуң (черлерниң), өг-бүлениң кандыг-бир онзагай демдектери, сүзүглелдери сиңниккен даштарны уjurлуг даштар дээр. Оларны бөлүктөөргө: эдилел, төрөл бөлүк улустуң, төөү-тураскаалдыг, чурт-девискээр, ойнаар, көдүрер, суг, каасталга даштары дээр.		Ар. 45. Айтырыгларга боданыр. Презентация азы дыңнадыг «Эдилел даштарының онзагай демдектери».
7.	Төөү-тураскаал	1	Чаа тема	Төөү-тураскаал даштарынга көжөө даштар, кижиде		Ар. 47. Айтырыгларга

	даштары.		тайылбыры	көжээлер, хаяларда бижимелдер болгаш дүрзүлөр, даш омур-хевирлер хамааржыр.		боданыр. Презентация азы дыңнадыг «Бижиктиг-Хаяның чажыды».
8.	Чурт-девискээр даштары.	1	Чаа тема тайылбыры	Чурт-девискээр даштарыга оваалар, боду бүткен даштар (Самылыгның чүрээ, Теве-Хая, Дөгээ...) хамааржыр. Тывада оваалыг черлер: Он-Кум (Улуг-Хем), Адар-Төш (Чөөн-Хемчик), Өвүр оваазы, Калдак-Хамар (Тес-Хем)... Артка келген кижини оваага даш салыр, кадаан баглаар, чеминиң үстүн чажар.		Ар. 48. Айтырыгларга боданыр. Презентация азы дыңнадыг «Бижиктиг-Хаяда Кижини-Көжээ, Үш угбашкы».
9.	Ойнаар даштар.	1	Чаа тема тайылбыры	Оюнга хереглээр даштар: сайзана даштары, кижини даштар, көдүрер даш.		Ар. 48, 49. Айтырыгларга боданыр. Презентация азы дыңнадыг «Тывада көдүрер даштыг черлер».
10.	Суг даштары.	1	Чаа тема тайылбыры	Тожунун Доора деп черде Чараш-Даштыг деп хем бар. Оон даштары дириг амытаннар дүрзүлүг. Боду бүткен даштарга кайы хамаанчок дегбес. Туң – терең хемнер, далай дүвүнүн дажы. Ону үрерге, күштүг үн үнер.		Презентация азы дыңнадыг «Тывада хемнер болгаш хөлдөр».
11.	Каасталга даштары.	1	Чаа тема тайылбыры	Каасталга даштары укур-уткалыг. Оларга кыс кижиниң чинчи-шурулары, сыргалары, билектээштери, билзектериниң карактары, а эр кижиниң бижээниң сывы, чинзелиг бөргүнүн одагазы дээш өске-даа чуулдер хамааржыр.		Презентация азы дыңнадыг «Каасталга даштары чүнү айтып турарыл?».
IV-кү улдун – 9 шаг						
1.	Чонар даш.	1	Чаа тема тайылбыры	Чонар даш – онзагай даш. Ол (агальматолит) ТР-ның байлаа, улусчу культураның бир нептереңгей кезээ. Сураглыг даш чонукчулары Бай-Тайга кожууннун Кызыл-Даг сумузунда чурттап чоруур.		Ар. 51. Айтырыгларга боданыр. Презентация азы дыңнадыг «Чонар даштан дүрзүлөр», «Бай-Тайгада

				Тыва даш чонукчулары колдуунда дириг амытаннар дүрзүзү кылыр. Сураглыг даш чонукчулары Хертек Тойбу-Хаа, Раиса Аракчаа, Бригад Дүпчүр ...		чонар даш».
2.	Төлге даштары.	1	Чаа тема тайылбыры	Тыва улустун төлгезинде хуваанак даштары көскү черни ээлеп турар. Ук даштарның саны – 41, өңү кандыг-даа болур. 41 хемден чаңгыстап чыгган болгаш кара-куштуң боскаандан алган даштар-биле хуваанак салырга, кончуг шын болур. Аштарны хуваап салыр боорга, ук төлгени хуваанактаары дээр. Хуваанакты салыры тускай чурумнуг. Ону кургаг артыш-биле холааш, торгу пөске шарыыр.		Ар. 52. Айтырыгларга боданыр. Презентация азы дыңнадыг «Хуваанак салыры».
3.	Арт-сынга хамаарышкан бурунгу билиишकिनер.	1	Чаа тема тайылбыры	Арт – черниң бедии, шыпшыы, улуг оруктун ортузу. Арт ажарын шагдан тура кижилер амыдыралдың бир бергеzi-биле дөмейлеп чораан. Арт кырынга келген улус аът-хөлүнден дүжер, оон ээзинге чеминиң дээжизин сөңнээр, алгыш-йөрээлин салыр, чаламазын баглаар, арт кырында оваага ыяап-ла даш салыр.		Ар. 53. Айтырыгларга боданыр. Чогаадыг-сактыышкын «Артты ажып эрткенивис».
4.	Ыдыктыг тос таңды.	1	Чаа тема тайылбыры	Тос – ыдыктыг сан. Чижээ: Иезиниң иштинге тывылган уруг тос ай болгаш четчип, боттанып, чалараар. Тывада ыдыктыг тос кол таңды бар.		Ар. 54. Айтырыгларга боданыр. Дыңнадыг «Тос – ыдыктыг сан».
5.	Суг дугайында тоолчургу чугаалар.	1	Чаа тема тайылбыры	Суг – черни тывылдырарынга киришкен кол элементилерниң бирээзи. Делегей эң баштай сугдан бүткен. Суг бүрүзү: бичии дамырак-даа, кара суг-даа, улуг хем-даа ээлиг. Тыва чонда суг – онзагай оран. Ону Ус оран дээр.		Ар. 56. Айтырыгларга боданыр. Дыңнадыг «Хемчик хемде балыктарның хевирлери».
6.	С. Сүрүң-оол	1	Чаа тема	Хемчик – Улуг-Хемге үнүн каткан, унун дургаар		Ар. 58. Айтырыгларга

	«Ырла, Хемчик».		тайылбыр ы	тараажылар, кадарчылар хөглөп турар, чуртту, чонну, чуртталганы, ажыл-ишти, амыр-дышты алдаржыткан төнмөс ырлыг төрөөн хемим.		боданыр. Видеоролик «Хемчик хемниң агымнары».
7.	Аржаан. К. Кудажы «Сугга йөрөөл». Хартыгайлаары.	1	Чаа тема тайылбыр ы	Аржаан – ыдык сөс азы эм суг дээн уткалыг. Тываулустун ужурунда кижиге аржаанга чүглө кадыкшылын быжыглаар эвес, а сагыш-сеткилин арыглаар.Тыва өг-бүлө чыл санында аржааннаар чораан. Аржааннап келген кижиге агын-көгүн баглап, аяжы-чеминиң дээжизин аржаан ээзинге сөңнээр. Аржаандан чоруп тура, ооң девискээрин аштап-арыгшлаар, ээзинге четтиргенин илередир, байырлажыр. Тыва кижиге кылаң сугну ыдык кылдыр, алдын кылдыр көрүп чораан. Суглар бажын – кадагалаар, унун – камнаар, арыг сугну аржаанга дөмөйлээр, агым сугну амы-биле чижеглээр, кара сугну – каастаар, камгалаар, хумагалаар, а хемнер унун, хөлдөр эриин – бокталдырбас.		Ар. 61. Айтырыгларга боданыр. Дыңнадыг «Аржаанга сагыыр ужурлар».
8.	Отка чалбарыыры.	1	Чаа тема тайылбыр ы	От – кижини өске дириг амытаннардан ылгай көөр демдек. От – кижилерниң амыдыралының дөзү, өг- бүлениң чылыг-чырыы, чаяалгазы. Оттун ажык- дузазы хөлчөк улуг болганындан чон бүрүзү аңаа чалбарып, янзы-бүрү чаңчылдарны , ужурларны сагып чораан.		Ар. 63. Айтырыгларга боданыр. Кыска чогаадыг азы шүлүк «От – амыдыралдың дөзү».
9.	Т. Кушкаш «От чаячы». К. Кудажы «Отка йөрөөл».	1	Чаа тема тайылбыр ы	Тывалар отту «от чаячы» дээр. Отче суг чүве чашпас, бок октавас. Өшкөн дээштиң от орну баспас, артавас. Отту тос-биле кыпсырга, ол арыг болур. Өске чүүлдер-биле кыпсыр болза, от бужартаар, хорадап химирени бээр. Хорадаан		Ар. 65, 69. Айтырыгларга боданыр. Презентация азы дыңнадыг «Отче өргүүр чемнерниң дээжизи».

			оттуң шимээни бир өске, кедерезе арынче көстерин чажа бээр. От ээзи кыс кижиге болур. Ынчангаш кыс улус одун-көзүн хүндүлээр дизе чугайлаар, аштаар, ажаар-карактаар, чемгерер, арыг-силиг тургузар. Ук чүүлдер сагыттынмайн турар кыс улустуң одунуң ээзи аш болур. Эртеңги шайның үстүн ыңай-бээр чажып, отка амзадыр. Аалчы кээрге араганы, аышты-чемни амзаар мурнай, баш санай отче сөңнээр. От-көс – бурган, кежик, чүдүг, сүзүг. От-көс-биле ойнаар болза, оюп эртпес очалаңга ораажып боор.		
--	--	--	---	--	--

VI. календар тематиктиг планнаашкын

№	Ай хуну	Темазы	Кичээлдин хевири	ЗУН	Эртемнер-биле харылзаазы	Деридгези	Онаалга
1	05.09	Катаптаашкын	Быжыглаашкын кичээл	Улусчу билиглер – ужур, чанчыл, ёзулалдарны билири	Тыва дыл	Чуруктар	Ук-ызыгуур ыяжын чаартып чуруур
2	12.09	Кижиге чаяны	Тайылбыр кичээл	Хундулел ёзулалдарын билири	Тыва дыл	Карта-схемалар	Номчуур ар.75-77
3	19.09	Кижиге угааны	Тайылбыр кичээл	Хундулел ёзулалдарын билири	Тыва дыл	Карта-схемалар	Айтырыгларга харыылаар, ар.82

4	26.09	Мага-бот дадыктырарынын аргалары	Чаа теманы тайылбырлаары, ном-бтле ажыл	Мага-бот дадыктырарынын аргаларын билири	Тыва дыл	Чуруктар	«Тывам» деп шулукту шээжилээр
5	03.10	Банялаары	Чаа теманы тайылбырлаары, ном-бтле ажыл	Мага-бот дадыктырарынын аргаларын билири	Тыва дыл	Чуруктар	Дыннадыг бижип эккээр
6	10.10	Кижинин октаргайы	Чаа теманы тайылбырлаары, ном-бтле ажыл	Микроском деп термини билири	Тыва дыл	Чуруктар	Кыска тайылбырлыг словарь тургузар
7	17.10	Сагыш культуразы	Тайылбыр кичээл	Сагыш, сагыш культуразы деп терминери билири	Тыва дыл	Чуруктар	Чогаадыг бижиир
8	24.10	Ак сагыш, кара сагыш дугайында	Тайылбыр кичээл	Терминерни билири	Тыва дыл	Чуруктар	Номчуур ар.94-95
9	31.10	Сагыш эргилдези	Тайылбыр кичээл	Эргилде, йорээл деп состернин утказын билири	Тыва дыл	«Тыва улустун мифтери болгаш тоолчургу чугаалары» деп ном	Эн чоок кижизинге йорээл чогаадыр
10	14.11	Сагыш маны	Тайылбыр кичээл	Сагыш, угаан, бодал деп состернин утказын билири	Тыва дыл	«Тыва хамнарнын алгыштары» деп ном	Чогаадыг бижиир
11	21.11	Сагыш аптаразы	Тайылбыр кичээл	Чувени сактып алырынын аргаларын билири	Тыва дыл	Таблица	Шулукту шээжилээр
12	28.11	Угаан-сагыш	Тайылбыр кичээл	Чогаадыкчы сагыш,	Тыва дыл	Чурук	Бот ажылга

		ажылы		анализ, деннелге, классификация, систематизация деп состернини утказын билири			белеткенири
13	05.12	Бот ажыл	Бот – хыналда кичээл	Ооренип эрткен темаларын билири	Тыва дыл		Катаптаар
14	12.12	Куш ажыл болгаш сагыш	Беседа элементилерлиг оюн кичээл	Чаа терминнерни билири	Тыва дыл	Таблица-схемалар, чуруктар	Чогаадыг бижиир
15	19.12	Мал, сиген ажыл-агыйы	Чаа теманы тайылбырлаары, чуруктар-биле ажыл	Мал, сиген ажылынын дугайын билири	Тыва дыл	Чуруктар	Чурук чуруур
16	26.12	Чер болгаш тывыш ажыл-агыйы	Чаа теманы тайылбырлаары, чуруктар-биле ажыл	Чер болгеш тывыш ажылын дугайын билири	Тыва дыл	Чуруктар	Чурук чуруур
17	16.01	Чемиш унуштер чыыры	Чуруктар-биле ажыл	Чем унуштерге кандыг унуштер хамааржырыл, оларнын дузазы	Тыва дыл	Чуруктар	Тараадан кылыр чемнерни бижип эkkээр
18	23.01	Эм-оъттар чыыры	Чуруктар-биле ажыл	Эм оът унуштерни билири	Тыва дыл	Чуруктар	Эм бурузунун дузазын бижип эkkээр
19	30.01	Ус мергежил	Чаа теманы тайылбырлаары, ном-биле ажыл	Терминнерни билири	Тыва дыл	Чуруктар	Катаптаар
20	06.02	Практиктиг кичээл	Кылыглар делгелгези	Кылыгларнын презентациязын	Тыва дыл	Янзы-буру кылыглар	Катаптаар

				кууседип билири			
21	13.02	Практиктиг кичээл	Кылыглар делгелгези	Кылыгларнын презентациязын кууседип билири	Тыва дыл	Янзы-буру кылыглар	Катаптаар
22	20.02	Кижинин намдары	Беседа элементилерлиг номчулга кичээли	Номчаан чуулунге хамаарышкан бодалдарын илередип билири	Тыва дыл	Карточка-онаалгалар	Улегер домактын бадыткалын бээр
23	27.02	Назын эргилдези	Тайылбыр кичээл	Терминерни билири	Тыва дыл	Таблица-схема	Номчуур ар.112
24	05.03	Кижинин хаяазы	Тайылбыр кичээл	Кижинин хаяазы деп билиишкинни тайылбырлап билири	Тыва дыл	Чурук	Айтырыгларга харыылаар ар.118
25	12.03	Кижинин хей-аьды	Тайылбыр кичээл	Кижинин хаяазы деп билиишкинни тайылбырлап билири	Тыва дыл	Йорээлдер	Номчуур ар.120-121
26	19.03	Кижинин сулдези	Беседа элементилерлиг номчулга кичээли	Сулде, бедик сулде, чавыс сулде деп билиишкиннерни билири	Тыва дыл	Чурттун ыдык демдектери	Бот ажилга белеткенир
27	09.04	Бот ажил	Бот-хыналда кичээл	Ооренип эрткен терминнерин билири	Тыва дыл	Карточка онаалгалар	Катаптаар
28	16.04	Куът дугайында улусчу бодалдар	Беседа элементилерлиг номчулга кичээли	Кызыл тын, куът, холеге, сунезин деп чуулдернин утказын билири	Тыва чогаал	Тоолчургу чугаалар ному	Номчуур ар.135-137
29	23.04	Арага дугайында	Беседа элементилерлиг номчулга кичээли	Арагага хамаарышкан улусчу ужурлар, араганын хоразын	Тыва чогаал	Чуруктар	Номчуур ар.138-139

1.	Кирилде кичээл. «Ааткыш кавай-төрээн черим». Төрээн чер, кавай деп билиишкин – биле таныжар.	1	Кирилде кичээл (чаа чүүл билип алырының кичээли)	Беседа. Башкының тайылбыры.	Ааткыш-кавай, төрээн чер; оларның аразында харылзаазын тодарадып, ону тайылбырлап билген турар уjurлуг.	Төрээн черин чарашсынып чурукка тырттырып экээр.	08.09.	
2.	Өг-тыва кижиниң буянныг уязы. Өгнүң төөгүзү, хевирлери.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Өг – тыва кижиге буянныг уя деп билиишкинни база өгнүң хевирлерин, тывылган төөгүзүн билген турар.	Өг иштиниң планын чуруур. (А4)	15.09.	
3	Өгнун дериг-херексели. Өг иштиниң кижизидикчи уткалыы. Өг иштинге шак-үе санаашкыны.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Өгде дериг-херекселдерниң аттарын: үлгүүр, орун, аптаралар, чүък, өг шывыы, ынаа, хана, хараача деп билиишкиннерни база өг иштинге үе санаашкынын билген турар.	Өг иштин аңгы-аңгы чуруур.	22.09.	
4	Өгге хамаарышкан езулалдар. Өгде ыдыктыг чүүлдер.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Өгге хамаарышкан езулалдарны: өгге келген кижини шайладыр, өгге бир кижини олурда, сагыыр, өгге бир кижини олурда, эт-сепке хамаарышкан, аалчы кижини хүндүлээр езулалдарны база өгге ыдыктыг чүүлдерни	Өгге хамаарышкан езулалдарны бажыңга кылып турар бис бе тодарадып бижип эккээр.	29.09.	

					билген турар ужурлуг.			
5	Өггө олуларының чуруму.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Өггө олуларының чурумун: баскактанып, сөгедектей, дис баштап, күдүк базып, будун көстүп олурбазы, дазалап олурбазы, будун хачылай олурбазы, холун черге даянып олурбазы дээн ышкаш сагыыр ужурлуг база хоруглуг чүүлдерни билген турар.	Өггө олуларының чурумун өскелерге айтып бээр. Оларның санын башкыга чугаалаар.	06.10.	
6	Өгже киреринин, үнеринин езулалдары.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Өгже киреринин: өгнүн ээзинин, аалчының үнер болгаш киреринин езулалдарын билген турар.	Өгже киреринин чурумун бажыңче киреринин чуруму-биле деңнээр.	13.10.	
7	Аалчыларны уткуур, удээр езулалдар.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Аалчы кижини уткуур, удээр, ону хүндүлээр база хап дүптээр езулалдарны база өггө кижилер келгенде удуурунун, өгден үнеринин, диленчини хүндүлээринин база аал ээлээн уругларның сагыыр езулалдарын билген турар.	Өөреникчилер боттарының бажыңнарынга канчаар үдежиринин болгаш уткужарының чурумун бижип эkkээр.	20.10.	

8	Практиктиг кичээл. СТМ «Аалга кирген кижиге аяк эригизээр...»	1	Билиглерин быжыглаарының кичээли	Практиктиг ажил. Чогаадыкчы ажил. Беседа.	Өггө хамаарышкан тыва улустунгу езулалдарын херек кырында көргүзүп, ону ажыглалга киригери билеп алыр болгаш күүседир.	Бажыңга эки кээр болза, канчаар уткуур база шайладырының чурумун чогаадыр.	27.10.	
9	Тыва өг улустунг аас чогаалында, шүлүктөрдө.	1	Чугаа сайзырадылгазының кичээли	Беседа. Башкының тайылбыры.	Тыва улустунг аас чогаалында болгаш чогаалдарында, шүлүктөринде тыва өгнүг ролунг база амыдыралчы чижектер-биле деңнеп өөренир.	Тыва өггө хамаарыштыр шүлүк чогаадыр.	03.11.	
10	Практиктиг кичээл. Конференция «Өг – биче делегей».	1	Билиглерин быжыглаарының кичээли	Чогаадыкчы ажил. Практиктиг ажил. Бодунг бодалын илередиригге ажил.	Өггө хамаарышкан уругларның кылган дыңнадыгларыг база чуруктарының камгалалы.	Чогаадыкчы ажилыг бажыңга доозар.	17.11.	
11	Чайлаг, күзег, кыштаг, чазаг дойлары. Өгнүг шаг төөгүдө бээр ажыктыг.	1	Чаа чүүл билеп алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Өгнүг көжүрериниң чурумунг база ону көжүрөрдө сагыыр ужурулуг езу-чаңчылдарны өөренип билген турар ужурулуг.	Кижиге бүрүзү үениң дөрт ээлчээниң аайы-биле чурук чуруур. (А4)	24.11.	
12	Тыва улустунг хоойлужуткан	1	Чаа чүүл билеп	Беседа. Башкының	Тыва улустунг Шагаа болгаш Наадым дээн	Наадымнап чорааныг бижип	01.12.	

	болгаш национал байырлалдары.		алырының кичээли.	тайылбыры.	уткалыг байырлалдарының тывылган төөгүзүн, ужур-утказын билген турар болгаш ону үнелээр сагыш-сеткилдиг болур.	эккээр.		
13	Шагаа – чаа чыл уткуурунун байырлалы. Шагаага белеткел.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Шагаа – чаа чыл база часты уткуурунун байырлалы. Аңаа белеткел дугайын өөренип көөр, амгы үе-биле белеткелди деңнеп билген турар.	<i>Хырбачаны</i> канчаар кылырын айтырып бижиир.	08.12.	
14	Шагаа хүнү. Шагаа үезиниң алгыш-йөрээлдери.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Шагаа хүнүнүн эртериниң чижек хүн чурумун база ол хүн чоннун сагыш-сеткилин, аразында харылзаазын билген турар. Эвээш дизе, 1-1 алгыш-йөрээлдерни билген турар. (Шагаага хамаарыштыр)	Алгыш-йөрээл доктаадыр.	15.12.	
15	Шагаа байырлалының онзагай оюннары.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Шагаа байырлалының чижек хүн чурумун тургузуп тургаш-ла, аңаа ойнап эртер оюннарның даңзызы-биле 29.12.кичээлге ажылдаар база оларның	Тыва оюннарга дыңнадыглар белеткээр.	22.12.	

					тывылганының кыска төөгүзүн, кижиниң сайзыралынга, угаан- медерелинге салдарлыын билген турар.			
16	Практиктиг кичээл. «Чаңчылывыс сагып, шагаалажып ойнаал».	1	Билиглерин быжыглаарын ың кичээли	Практиктиг ажыл. Чогаадыкчы ажыл.	Практиктиг кичээлге өг- бүлөгө канчаар уткуурун практика кырынга көргүзөр. Ону школага канчаар эрттирерин планнаар.	Чолугушкан ийи кижи чуруур.	12.01.	
17	Практиктиг кичээл. Школавыста шагаа.	1	Билиглерин быжыглаарын ың кичээли	Практиктиг ажыл.	Школага планнатынган Шагааны эрттирер. (7-ги класстар аразынга) Оюннарны харыылаар уругларны шилиир.	Кожа-хелбээ чоннарның национал байырлалдарын интернеттен дилеп көөр.	19.12.	
18	Кожа-хелбээ өске чоннарның байырлалдары (Алтай, хакас, орус улустун байырлалдары).	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Кожа-хелбээ чурттап чоруур чоннарныбайырлалдарын ың дугайында медээ-биле таныжар. Оларның ук байырлалдарга сагып турар езу-чаңчылдарынң утказын башкының берген медээлеринден билип алыр.	Бир-ле нацияның национал байырлалын чуруур.	26.12.	
19	Наадым – чоннуң ынак байырлалы.	1	Чаа чүүл билип	Беседа. Башкының	Наадым байырлалының эрттирер үезиниң,	Наадымга хамаарышкан	02.02.	

	Эрттирер үези, ужур - уткалыы, чуруму. Наадым үезиниң оюннары. Аът чарыжы.		алырының кичээли.	тайылбыры.	чурумунуң, кымнарга тураскаадып эрттирип турарының дугайында билген турар. Аңаа эртер аът чарыжы, хүреш оюннарының дугайында медээлер-биле таныжар.	кыйгырыг, девиз чогаадыр.		
20	Мөге хүрежи.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Хүреш деп чүл? Ол тыва национал оюн болбушаан, спортуң бир хевири болуп кирип турарының дугайында база Тывада сураглыг мөгелер дугайында медээлерни билген турар ужурлуг.	Мөгеге мактал бижиир.	09.02.	
21	Эзир –Кара – төөгүлүг аът.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Тыва чоннуң аът чарыштырар оюнунуң дугайында база Тывада төөгүлүг чүгүрүк аъттар дугайында медээни билген турар.	Эрткен аътка мактал бижиир.	16.02.	
22	Наадым. Наадымнар хүрежинге шүглүп чораан мөгелер, чарыштарга эртип чораан аъттар.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Тывада сураглыг мөгелерге база төөгүлүг аъттарга кылган рефераттарын камгалаар болгаш оларның дугайында медээни эштеринге дамчыдар.	Девип турар мөгелерге база чүгүрүк аътка презентация кылыр.	01.03.	
23	Ыдык мал деп	1	Чаа чүүл	Беседа.	Тыва кижиниң	Аът дугайында	15.03.	

	чүл? (аътка хамаарыштыр)		билип алырының кичээли.	Башкының тайылбыры.	амыдыралында аъттын ролюн, аңаа тыва кижиниң хамаарылгазын	чогаалдар болгаш кинолар, мультфильмнер санап бижиир.		
24	Практиктиг кичээл. СТМ «Ажылывыс түңнээлиңер».	1	Билиглери быжыглаары ның кичээли	Практиктиг болгаш чогаадыкчы ажыл.	Наадымга хамаарыштыр түңнел чогаадыкчы ажил кылыр. Чижээ: эрткен аътка кубок, мөгеге кубок азы дамчыыр кубок дээн чижектиг. Класка биче Наадымны белеткээр.(планнаар)	Чогаадыкчы ажылын доозар.	22.03.	
25	Практиктиг кичээл «Клазывыста биче наадым».	1	Билиглери быжыглаары ның кичээли	Практиктиг ажыл.	Планнатынган Наадымны спортзалга азы даштыгаа спорт шөлүңге эрттирер.	Сайзанактаар херекселдер ап аар.	05.04.	
26	Уругларның хар- назынынга дүүшкек оюннар. Сайзанака.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Оюн деп чул?, тыва оюннарга кандыг оннар хамааржырыл? Оларны назы-хар аайы-биле канчаар бөлүктөп болурул? База Сайзанактың хевирлерин билген турар ужурлуг.	Сайзанакты чуруп эккеэр азы аайлап каан сайзанакты чурукка ттырттырып эккеэр.	12.04.	
27	Угаан оюннары.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Угаан-медерел сайзырадыр оюннарның ойнаар дүрүмнерин билген турар ужурлуг. Оларның кижиниң угаан- медерелиниң	Бир оюн чогаадыр.	19.04.	

					сайзыралынга кандыг салдарлыын бот- башкарнып түңнеп көргөн болур уjurлуг.			
28	Хан-дамыр сайзырадыр оюннар.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Хан-дамыр сайзырадыр оюннарны билген турар болгаш оларның кандыг хевирлери бөгүн ойнаттынып турарын түңнээр.	Хан-дамыр сайзырадыр оюннарга ажыглаар ойнаар херек чүүлдерин санап бижиир.	26.04.	
29	Практиктиг кичээл. Салаалар- биле ойнаар оюннар.	1	Билиглери быжыглаарын ың кичээли	Практиктиг ажыл.	Салаалар-биле ойнаар оюннарны назы-хар аайы- биле дүүштүрер, үстүндө өөренген оюннарын ойнаар.	Матпаадырны дуңмазынга өөрөткөш, тырттырып эккээр.	03.05.	
30	Практиктиг кичээл Оюннарга СТМ мөөрейи.	1	Билиглери быжыглаарын ың кичээли	Практиктиг ажыл.	Оюннарга мөөрей эрттирер.	Бир кожамык чогаадыр.	10.05.	
31	Ада-огбениң элээди уругларга чагыглары.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Бурунгу өгбелерниң келир салгалга чагыглары-биле таныжар.	Ада-өгбелерниң ниити чагыглары биле ада-иезиниң чагыгларын деңнээр.	17.05.	
32	Практиктиг кичээл. Адаларның чагыынга харыывыс.		Чугаа сайзырадылга зыныкичээли	Практиктиг болгаш чогаадыкчы ажыл.	Өгбелерниң чагыынга хамаарыштыр харыы кылдыр чогаадыкчы ажыл. (шүлүк, ыры, чогаадыг, чечен чугаа)	«Улусчу ужурлар» эртеми меңээ солун болган бе? деп чогаадыг	24.05.	

						бижиир.		
33	Түңнел кичээл.	1	Чаа чүүл билип алырының кичээли.	Беседа. Башкының тайылбыры.	Чыл иштинде өөрөнгөн чүүлдерин түңнээр. «Улусчу уjurлар» деп эртем оларның амыдыралынга уjur- дузалыг, эки салдарлыг болган бе түңнээр.	Чайгы онаалгалар.	31.05.	

“Улусчу уjurлар” эртеминиң «Өг – тыва кижиниң буянныг уязы.Тыва улустуң оюннары.» деп эгени өөренип дооскан 7-ги класстың өөреникчилери дараазында чүүлдерге өөрөнгөн болгаш оларны билген турар:

- өг - биле холбашкан езу-чаңчылдарны сагыыр;
- эптиг-эвилең чорукка чаңчыккан;
- өгже кирериниң езулалындан эгелээш, культурлуг чугаалажырынга, байырлажып чоруурунга чедир езулалдарны сагыырынга чаңчыккан;
- Тыва улустуң хоойлужуттунган болгаш эрте- бурунгудан сагып эрттирип чораан байырлалдарын сактып ап база байырлап чоруур;
- Наадым оюннарының дугайында билген турар;
- Ада-өгбелерниң чагыын билир.

